

Секція 1

Революційний злам в Україні в 1917 р. – початок формування модерної української державності

УДК 93 (477.74)

КИТАЙЦІ В РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЯХ 1917-1921рр. НА ОДЕЩИНІ ТА ЇХ ДОЛІ В ПЕРІОД СТАЛІНСЬКИХ РЕПРЕСІЙ

*Михайлуца М.І., д.і.н, професор, завідувач кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін,
Одеський національний морський університет*

Немає нічого вічного, окрім Великої китайської стіни і соціальних революцій. І якщо перша є безсумнівним наслідком геніального технічного рішення, втіленого в камені, то друге, революції, – це продукт ідеалістичного погляду на вирішення проблем людського буття, яке здійснюється завдяки людському матеріалу, життю і долям мільйонів індивідуумів...

Наша стаття має за мету актуалізувати історію появи китайського населення на Півдні України, участь представників цього народу в революційних подіях 1917-1921 рр., а також показати трагізм долі китайської діаспори в Одесі у період сталінського терору. На основі документальних джерел з Держархіву Одеської області, наукових та публіцистичних праць, різноманітних матеріалів преси радянського періоду зроблено спробу висвітлити саме цю проблематику. Сучасна історіографія цієї теми не є вельми представницькою, як, до прикладу, загальноукраїнська проблематика, яка з огляду на сторічний ювілей Української революції виглядає солідно й різновекторно. Але разом із тим, місце і роль китайців або залишалися поза увагою, або розглядалися однобічно. Серед сучасних науковців, які особливо плідно опрацьовували тематику трудової міграції китайського населення до Росії упродовж кількох століть, виділяється російський китаєзнавець О.Г.Ларін [1]. Вітчизняні дослідники, зокрема, історик і географ І.І.Винниченко [2], публіцисти й дослідники історії кримінального світу В.Файтельберг-Бланк і В.Шестаченко [3], так чи інакше, подавали інформативні матеріали, що безперечно сприяло досягненню нами поставленої мети.

Мешканці Піднебесної стали з'являтися і обживати українські терени на рубежі ХІХ-ХХ століть. Спершу споживачами китайського праці стали найбільші будівництва на сході Російської імперії: Транссибірська

залізниця (1891-1916рр.) і фортеця-порт Владивосток, а відтак, китайці мігрували невеликими групами і на південь імперії, й до Одеси зокрема.

З початком Першої світової війни в Росії різко зріс попит на робочу силу, яка була потрібна, перш за все, для прокладки залізниць, видобутку вугілля, рубки лісу. Тоді ж була знята заборона на використання і вербування іноземних робітників (в т.ч. китайських) на казенних роботах. Дозволялося використання їхньої праці «в місцевостях імперії, розташованих на захід від Байкалу, за винятком району військових дій». Тоді ж у Китаї було організовано широке вербування робітників (кулі), яке розпочалось з Маньчжурії, а потім поширилося на Північний Китай, Шанхай, і навіть Сіньцзян, де шукали робітників для будівництва залізної дороги в Семиріччі [4, с.64]. Загальна кількість завербованих в Росію китайських робітників, шляхом використання «жовтої праці», як вважає О.Ларін, можна оцінити лише приблизно: за російськими даними, з січня 1915р. по квітень 1917р. залізницею було ввезено 159972 китайських робітників, китайське ж посольство в Росії у 1916 р. називало число – 100 тис. людей [4, с.67]. Так відбувалося вирішення проблеми нестачі робочої сили в російській імперській економіці не тільки на Уралі, але й на півдні: у Тирасполі, Сімферополі, Мелітополі, Одесі.

В умовах революційних подій 1917 р., особливо після Жовтневого перевороту, у порядку репатріації китайського населення на батьківщину до Китаю, до початку чехословацького повстання в Сибіру у травні 1919р., уряд РРФСР зумів евакуювати близько 30-40 тис. осіб.

Соціалістичний уряд України також тримав у полі зору питання репатріації китайських робітників. Було прийнято рішення за власний рахунок відправити до Харбіна кілька ешелонів по 1000-1500 осіб, однак стверджувати про реалізацію цих намірів дуже складно [4, с.70]. Хоча багато китайських працівників й поспішали вибратися з розваленої імперії самостійно, проте, далеко не всім це вдавалося, багато хто з них, не володіючи українською чи російською мовами, залишилися, поповнивши собою число бідної й обездоленої китайської діаспори.

Серед китайців знаходилися небайдужі представники, які опікувалися проблемами репатріації. Зокрема, Чжу Шаоян – один з активістів Союзу китайських громадян (СКГ). Цікавим є лист, який він написав з України своєму колезі Чжан Юнкую. Цей епістолярний документ не тільки живе свідчення часу, але й приклад самовідданості і безкорисливості молодих китайців з СКГ: «Останнім часом робітники-китайці перебували на Україні в жахливому становищі... Їх називали то більшовиками, то більшовицькими шпигунами, то ніби їх послали більшовики з Петрограду і Москви з агітаційними цілями і т.д.

Наприкінці вересня гетьман наказав заарештувати всіх китайців, які

перебували на Україні. Наказ був виконаний. За моїм клопотанням і підтримки всього консульського корпусу, що діяв на моє прохання, їх незабаром звільнили, і гетьман дозволив їм вільно жити на Україні... Деякі з китайських робітників знали свого господаря, а інші зовсім не знали, хто його господар. Майже два місяці вдень і вночі я бігав всюди, нарешті, влаштував усіх...

Робітники-китайці зовсім без захисту, кому не лінь, то й і ображає їх. Тепер новий український уряд і оголошено війну радянській республіці, це для нас знову сильний удар, тому що говорять, нібито, наші робочі служать у них в Червоній Армії, особливо в газетах пишуть дуже часто, що китайці вбивають всіх...

Ось остання нота українського уряду радянському уряду, що головне зло – це є китайці, які ріжуть без розбору всіх на території України. До того ж, приїжджає маса полонених китайців з Австрії та Німеччини і знаходиться у важкому становищі...» [4, с.76].

Волонтер Чжу Шаоян об'їздив Новоросійськ, Севастополь, Одесу і вивіз звідти 271 співвітчизника. Саме в Одесі, під час панування білих, як зазначали восени 1919 р. «Одеські вісті», китайське консульство не працювало, а його функції перебрав на себе «представник китайської колонії Чжан Юнкуй» [5, с.64]. Він як приватна особа займався репатріацією китайців, що були кинуті напризволяще роботодавцями та агентами з найму після розгортання революційних подій у Росії. Багато китайців намагалися покинути Одесу і перебратися до Батумі, а звідти до Китаю. В Одесі Чжу Шаоян, зустрівшись з Чжан Юнкуєм, повернувся на батьківщину.

У пореволюційній Одесі, як зазначають В.Файтельберг-Бланк і В. Шестаченко, китайці жили невеликими анклавами на Молдаванці, Кривій Балці, між Новим ринком і Старопортофранківською вулицею. Окрім торгівлі та кустарного виробництва, деякі кримінальні особи тримали притони, опіумні курильні, «промислували» у бандах «Чорний дракон», «Небесна справедливість» та у банді Лю Фу, яка на початку 20-х років, конкуруючи, знищувала інших торговців опіумом [6, с.225, 231].

З часом у радянському суспільстві тема «злочинного китайця», була витіснена темою «злого китайця», який отримав гвинтівку з рук більшовиків. В умовах протистояння різних і надто, антагоністичних сил в Україні китайців використали більшовики, граючи на риториці про боротьбу бідних проти багатих, експлуатованих проти капіталістично-експлуататорів, про боротьбу китайців за їх власне визволення спід ярма. Й це певною мірою спрацювало, наведені приклади є чудовою ілюстрацією. Так, Ліу Сатсен приїхав до Сибіру разом з 300 неписьменних й затурканих китайських робітників викорчувувати ліс, щоб заробити на

життя. На початку Першої світової війни підрядник продав усю партію китайців-заробітчан на воєнні роботи. Ліу опинився на Волині, у прифронтовій смузі, де в холод змушений був копати окопи для армії. Згодом, намагаючись добратися до Китаю, він збагнув, що народ бореться за свої права проти багатих панів: фабрикантів, заводчиків, поміщиків. Під впливом закликів до боротьби за соціальне визволення, Ліу вступив бійцем до Червоної інтернаціональної бригади, в якій були й угорці, серби, словаки, чехи, хорвати та інші, хто перебував у полоні і знаходився на теренах Росії, а також й в Україні. Привівши з собою й інших китайців, Ліу Сатсен створив китайський взвод, з яким воював на Лівобережній Україні, на Полтавщині. В умовах протистояння в Україні 1919р. більшовицькі війська відступали разом інтернаціональною бригадою під ударами денікінців з півдня, а з північного заходу активні наступальні дії проводили війська С.Петлюри. У кривавому протистоянні під Кобеляками, захоплюючи білогвардійський бронепотяг, інтернаціоналіст Ліу Сатсен загинув і там же був похований [7, с.3].

Немало знедолених молодих китайців осідало у південному портовому місті Одесі, переважно влаштуючись на роботу у пральнях, виготовляли різнокольорові паперові іграшки, квіти, вичурні віяла, якими торгували на базарах, або ставали мандрівними артистами-фокусниками й акробатами. В одній з одеських пралень працювали Сун Цзи Бін, Ван Мін, Чун Фо, Ляо Чен, Сун Хуан та інші. Про це згадував колишній командир Одесько-Березівського червоногвардійського загону С. Лукашенко, який і загітував цих китайців вступити до червоних військ. Більшовицькі війська, зайнявши залізничну станцію Сербка (під Одесою), тримали оборону під ударами наступаючих сил німців, які, до того ж, мали кулеметні й гарматну підтримку з бронепотяга. У загоні на боці червоних воювало біля 30 китайців, очолюваних Сун Цзи Біном, які, власне, й вирішили подальший хід бою, здійснивши шалений багнетний наступ. Однак, не витримавши удару, війська більшовиків відступили на кордоні з Радянською Росією в районі Калач-Воронезького, а там попали під удар білогвардійських (козачих) загонів у станицях і змушені були прориватися з України до Росії. Завдячуючи командиру загону Сун Цзи Бінну і політруку Ван Міну, чисельність китайців-червоноармійців збільшилася вдвічі, оскільки в містах і на станціях вони знаходили своїх співвітчизників, вербуючи до червоних загонів [8].

Брав участь у протистоянні на теренах України й колишній мешканець передмістя Пекіну Ван Фу, який разом з братами Ван Денчу і Ван Хі стали добровольцями й воювали в 45-й стрілецькій радянській дивізії, згодом перебували у інтернаціональному полку, в китайському загоні. Ця родина китайців брала участь у боях під Києвом і Житомиром, у про-

тистою з гайдамаками на Одещині. Більшовицька влада використовувала інтернаціональні загони й проти військ С.Петлюри. Ван Фу у складі загону №2 по боротьбі з бандитизмом (командир М.Мурзін) брав безпосередню участь у розгромі загонів отамана Н.Махна [9].

Реконструювати участь китайських громадян в Українській революції і протиборстві різних сил за Україну допомагають матеріали «репресивного» фонду з Одеського держархіву, в якому зберігаються справи засуджених за антирадянську агітацію і пропаганду китайців, колишніх учасників встановлення радянської влади в Україні. Наведемо деякі моменти з їхніх біографій, оснований на матеріалах архівно-слідчих справ кінця 30-х років минулого століття.

Так з Північного Китаю ще 1915р. на заробітки приїхав виходець із селянської родини Дзян Джу (Афанасій) 1884 р.н. [10]. За свідченням під час допиту в органах НКВС (28.03.1938р.) упродовж семи років, майже до самого переїзду в Росію, Дзян Джу служив в Китайській армії чотири роки і три роки поліцейським в місті Мукден (зараз – Шеньян, місто у північно-східній частині КНР на північ від Великої китайської стіни). Дізнавшись про те, що в Російській імперії брак робочої сили і висока заробітна плата на залізниці, Дзян Джу залишив службу в поліції і переїхав до Омська, влаштувавшись на роботу на залізниці. Коли спалахнула революція і до влади прийшли більшовики, він вступив добровольцем до Червоної армії і воював «за краще життя» з 1918 по 1920 рік. Згодом, доля змусила його оселитися в селі Вапнярка на березі Чорного моря, а з 1924 року переїхати до Одеси. Тут він жививав випадковим заробітком, працюючи на базарах, деякий час працював на Цукровому заводі, сторожем в магазині Торгсін (торгівля з іноземцями), а перед самим арештом у 1938р. торгував дитячими іграшками та паперовими виробами на одеських базарах. Китаєць мав шлюб з росіячкою, від якої народилося двоє дітей.

Тут, в Одесі, жили також й інші китайці: фотограф-індивідуаліст Зай Цзен Лу, який не відмовився від китайського підданства, що, власне й спасло його у подальшому; торговець шкіряними виробами Цай Гай Сян (1889р.н.) [11], переїхав до царської Росії в 1914р. на заробітки, при більшовиках служив у китайських загонах, в інтернаціональному батальйоні в складі Робітничо-селянської Червоної Армії (далі – РСЧА) з 1918 по 1920 рр., з 1921р. мешкав в Одесі. Від 1933р. й до арешту, щоб прогодувати родину займався торгівлею шкіряними пальто, плащами і куртками, а з 1935р. одночасно поєднував роботу нічним сторожем. У тому ж році, перебуваючи в Києві в гостях у Ван Фан Цяя, друга і товариша по службі по РСЧА, був заарештований органами НКВС. За відсутністю складу злочину, через три з половиною місяці був звільнений. Одруже-

ний з українкою, мав двох дітей.

До китайської общини в Одесі також належали й носильники на залізничному вокзалі Лю Ді Сан (Микола) та «китаєць Клімов» (уродженець Китаю – *так у документі!*); колишній торговець, а згодом безробітний-інвалід Кудя Гай; працівник порту Чан Ван Чун (Микола), який підробляв ще й торгівлею дитячими іграшками.

Сьогодні можемо стверджувати, що ці люди, перебуваючи далеко від своєї батьківщини, ретельно зберігали свої культурні традиції, збираючись, час від часу у себе вдома, спілкувалися, товаришували, деякі разом працювали. Ось ці обставини в роки «Великого терору» й вирішили їхню подальшу долю. Усі перераховані вище були звинувачені в «участі в антирадянській групі китайців, які проводять контрреволюційну агітацію» [12, арк.24]. Суть звинувачень каральних органів полягала у цілком надуманому сценарії, який був екстрапольований на різні національні громадські й культурні організації, товариства тощо, результатом чого були сфабриковані політичні процеси над німецькими, польськими, молдавськими, румунськими, єврейськими, українськими та іншими «буржуазними націоналістами». Не були позбавлені «уваги» з боку сталінських спецслужб і радянські громадяни китайського походження, яких мешкало в Україні не так вже й багато. За переписом 1920р. на території УСРР було зафіксовано 239 китайців [13], в Києві, наприклад, жило всього 33 особи, а в Одесі трохи більше 10. Перепис населення 1926р. визначав у республіці 878 китайців, з часом вербовка СРСР працівників зі сходу призвела до зростання китайської діаспори, згодом, як зазначає І.Винниченко, з Сибіру вони переїздили до Дніпропетровська, Луганська, Миколаєва, Одеси, Києва [14].

Деяких з представників китайської діаспори в Одесі каральні органи звинуватили в тому, що нібито «під виглядом організації випивок, ігор в китайські карти тощо, вони вели антирадянські розмови китайською мовою, зміст яких зводився до різких нападок на існуючий стан в СРСР, перш за все, різко засуджували ліквідацію приватної торгівлі, пояснюючи цим важкі умови життя в Радянському Союзі» [15, арк.26].

Під антирадянську критику ніби потрапили заходи радянської влади – «і колективізація сільського господарства, і стахановський рух, і навіть нова сталінська конституція». Причому аналіз протоколів допиту цих нещасних людей дає нам підстави вважати звинувачення на 100% вигаданими, вибитими силою у підслідних, оскільки відповіді у всіх були ідентичними, скалькованими один в один. Обвинувачені, в основному малограмотні, були зломлені, ставили підписи і, по суті, підписували собі вирок, бо, як сказав на допиті один з них: «Я вже звик до необхідності сидіти в тюрмі» [16, арк.42].

«Контрреволюційні» погляди висловлювалися в тому, що китайці в розмовах часто жалкували про минуле, говорячи, що «не треба було нам брати участь в революції, бо від цього нічого не виграли. Населення погано живе СРСР, голодує і т.д.» [17, арк.55]. Урешті-решт так зване слідство завершилося обвинувальним вироком від 17 червня 1939р. за ст.ст.54-10, 54-11 КК УРСР, на підставі яких було заарештовано третім відділом Управлінням Державної Безпеки (УДБ) НКВД в Одеській області в березні 1938р. чотири члени нібито існуючої в Одесі контрреволюційної групи китайців і корейців (до китайської групи доєднали ще й корейця!), яка проводила антирадянську роботу: 1) Дзян Джу (Афанасій); 2) Цай Гай Сян; 3) Зай Цзен Лу; 4) Кім Павло Павлович та ін.

У результаті Зай Цзен Лу як підданий Китаю був депортований з СРСР на батьківщину, кореець Кім П.П. 14 жовтня 1938року був засуджений до розстрілу, а решта – перебували у в'язниці м.Одеси і доля їх була вирішена Особливою нарадою при НКВС СРСР лише 11 жовтня 1939 р. Постановою Особливої наради Дзян Джу (Афанасія) було відправлено до виправно-трудоного табору (ВТТ) терміном на вісім років, а Цай Гай Сяна – на три роки ВТТ [18, арк.90]. Втім, справа цим не закінчилася. Китайські товариші боролися до кінця, оскільки під час слідства вони себе винними не визнали. А 25 травня 1940р. засуджені навіть направили скаргу [19, арк.93] до Прокуратури СРСР з проханням переглянути справу у зв'язку з тим, що контрреволюційної роботи вони не проводили і були засуджені несправедливо. Але апеляція залишилася без задоволення.

На завершення, зазначимо, що в першому томі книги «Одеський мартиролог», співавтором наступних томів якого нам також довелося бути, представників Китаю, що мали радянське підданство, було репресовано 7 осіб [20, с.675].

Отже, початок формування китайської діаспори в українських землях поклали економічні потреби Російської імперії в робочих руках у переддень революційного вибуху, в результаті чого рухнула й сама імперія. Кинуті вербувальниками напризволяще китайські працівники стали тією етнічною спільнотою, суб'єктом пореволюційного соціуму, який намагалися використати ліворадикальні військово-політичні сили у досягненні своєї мети. Власне, охоплена більшовицькими ідеями, часом не розуміючи їх змісту, значна частка китайських робітників, що отримали радянське підданство, стали жертвами сталінського тоталітарного режиму.

Список джерел та літератури:

1. Ларин А.Г. Китай и зарубежные китайцы. – М. : Институт Дальнего Востока, 2008. 94 с. [Електронний ресурс] //www.demoscope.ru/weekly2008/0347/ biblio01.php; Його ж, Китайские мигранты в России. История и современность / А.Г.Ларин. М.: Восточная книга, 2009. 512 с.;
2. Винниченко І.І. Китайці в Україні [Електронний ресурс]// Енциклопедія історії України: Т.4: Ка-Ком/ Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2007. Режим доступу: <http://www.history.org.ua/>
3. Файтельберг-Бланк В., Шестаченко В. Бандитская Одесса. Кн. 2 «Перевертыши». Одесса. «Оптимум», 2001.
4. Ларин А.Г. Китайские мигранты в России. История и современность / А.Г.Ларин. – М.: Восточная книга, 2009.
5. Обыск в китайском консульстве // Одесские новости. 1919. 6-9 окт. С.3.
6. Файтельберг-Бланк В., Шестаченко В. Бандитская Одесса. Кн. 2 «Перевертыши». – Одесса: «Оптимум», 2001. – С.225, 231.
7. Иванов О. Товариш Ліу та інші // Радянська Україна. 1957. 27 жовт. С.3.
8. Лукашенко С. Мои китайские друзья-красногвардейцы // Знамя коммунизма, 1957. 20 окт.
9. Зустрілися друзі // Чорноморська комуна. 1958. 30 січня.
10. Слідча справа по звинуваченню Дзян Джу Афанасія і Цай Гай Сян // Держархів Одеської області. Ф. Р-8065. Оп.2. Спр.1226. Арк.1-105.
11. Слідча справа по звинуваченню Дзян Джу Афанасія і Цай Гай Сян // Держархів Одеської області. Ф. Р-8065. Оп.2. Спр.1226. Арк.1-105.
12. Там само. Арк.24.
13. Винниченко І.І. Китайці в Україні □ Електронний ресурс □ // Енциклопедія історії України: Т.4: Ка-Ком/ Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2007. Режим доступу: <http://www.history.org.ua/>
14. Там само.
15. Слідча справа по звинуваченню Дзян Джу Афанасія і Цай Гай Сян // Держархів Одеської області. Ф.Р-8065. Оп. 2. Спр.1226. Арк.26.
16. Там само. Арк.42.
17. Там само. Арк.55.
18. Там само. Арк.90.
19. Там само. Арк.93.
20. Одеський мартиролог: дані про репресованих Одеси і Одеської області за роки радянської влади : іст.-мемор. вид. [у 4 т.] / [уклад.: Л.В.Ковальчук, Г.О.Разумов]. Одеса: ОКФА, 1997–2006. (Науково-документальна серія книг “Реабілітовані історією”).Т.1. 1997. С.675.